
Suuriruhtinas- kunta – kuin avioliiton ulkopuolinen suhde

Frank Neemann: Ein Staat, kein Gouvernement. Die Entstehung und Entwicklung der Autonomie Finnlands im russischen Zarenreich, 1808 bis 1826. Europäische Hochschulschriften III Bd./Vol. 949. Peter Lang GmbH 2003. 389 s.

■ Vuonna 2002 Heidelbergin yliopistossa väitöskirjaansa puolustaneen Frank Neemannin työtä ryhtyy lukemaan hie-
man hämmentynein mielin:

onko nyt viritetty uudelleen henkiin jo päätyneeksi luultu keskustelu siitä, oliko Suomi 1800-luvulla valtio, maakunta, kuvernementti vai mikä? Ja onhan keskusteltu siitäkin, oliko Suomella oikeastaan autonomiaan: Osmo Jussilan toisinaan käyttämä ilmaushan on ”niin sanottu autonomia”.

Nesemann on otsikoinut väitöskirjansa provokatiivisesti ikään kuin vihjaten, että Suomi olisi (sittenkin) ollut valtio eikä vain kuvernementti (tai kenraalikuvernementti, kuten allekirjoittanut on provokatiivisesti oman väitöskirjansa otsikoinut). Huomion herättäminen osuvalla otsikoinnilla on toki hyvä asia, mutta ongelmallista on se, että kirjoittaja ei loppujen lopuksi itsekään ole sitä mieltä, että Suomella oli valtiollinen suvereniteetti. Nesemann haluaa otsikoinnilla korostaa sitä, että tutkittavana aikakautena syntyivät ja vahvistuivat ne hallinnolliset muodot ja elementit, jotka olivat Suomen hallinnon perustana ja joiden pohjalta suomalais-venäläisiä suhteita hoidettiin lähes koko suuriruhtinaskunnan ajan.

On hienoa ja tarpeellista, että saksankieliselle tutkijayhteisölle on kirjoitettu Suomen autonomian ajan alkuaikoihin porautuva tutkimus, mutta suomalaisena tutkijana ja asiaan perehtyneenä herää kysymys, mitä uutta tässä tutkimuksessa on tuotu esiin? Allekirjoittanut ei löytänyt siitä kovin paljon uutta substanssin tai tulkintojen suhteen, mutta onhan selvää, että porauduttaessa syvemmälle tiettyyn aikakauteen löytyy aina uusia yksityiskohtia. Ne eivät kuiten-

kaan muuta perustavalla tavalla olemassa olevaa kokonaiskuvaa.

Tutkimuksen ajanjakso 1808–26 on oikeaan osunut, sillä tämän ajanjakson kulussa Suomen hallintojärjestelmä ja hallinnolliset suhteet Venäjään vakiinnutettiin ja voidaan sanoa, että Suomen autonomia peruspiirteidensä osalta syntyi tänä aikana. Tutkimuksen loppuvuodeksi valittua vuotta 1826 on perusteltu sillä, että tuona vuonna vakiinnutettiin ja vahvistettiin tiettyjä periaatteita ja elementtejä Suomen hallinnossa, jotka säilyivät sellaisenaan aina 1890-luvulle asti (kreikkalaiskatolisille annettu lupa päästä valtion virkoihin Suomessa; kenraalikuvernöörin esittelyoikeuden vahvistaminen; Suomen asiain komitean lakkauttaminen ja valtiosihteerinviraston perustaminen; valtiosihteerille vahvistettu harkintaoikeus siihen, mitkä Venäjällä annetut lait voitiin panna toimeen ja missä muodossa myös Suomessa). Lisäksi Vanhan Suomen palauttamisprosessi sekä lahjoitusmaakysymyksen lopullinen ratkaisu niin ikään vuonna 1826 nivotaan tutkimuksessa osaksi Suomen hallinnon systematisointiprosessia.

Tutkimuksen pohjana oleva lähdeaineisto on kattava enkä löytänyt siitä merkittäviä puutteita vaan tärkeimmät niin suomen-, ruotsin-, englannin-, saksan- kuin venäjänkielisetkin tutkimukset ja lähteet on löydetty. Muutamia kysymyksiä voidaan kuitenkin esittää, esimerkiksi miksi tutkimuksessa on käytetty K. W. Rauhalan *Keisarillinen Suomen senaatti*-teosta (1915) mutta ei uudem-

paa Markku Tyynilän tutkimusta *Senaatti* (1992)?

Rakenteellisesti tutkimus jakaantuu kolmeen pääosioon, joista ensimmäinen (luku II) käsittelee Suomen liittämistä Venäjän keisarikuntaan 1808–09, toinen (luku III) venäläisiä ja suomalaisia tulkintoja Suomen erikoisasemasta Venäjän keisarikunnasta ja sen pohjana olevista perustuslain luonteisista laeista. Kolmas pääluku (IV) käsittelee hallintoa ja hallitsemista Suomessa sisältäen neljä alalukua Vanhan Suomen liittämisestä ”Uuden Suomen” yhteyteen sekä lahjoitusmaakysymystä ja sen ratkaisua. Valittu rakenne on ongelmallinen, sillä se aiheuttaa toistoa useassa kohtaa.

Tutkimuksen ensimmäinen pääluku käsittelee Suomen valtausta ja liittämistä Venäjän keisarikuntaan sekä Porvoon maapäiviä sisältäen myös käsitehistoriallista analyysiä termeistä *nation*, *konstituutio*, *perustuslait* jne. – näitä on tutkittu perusteellisesti jo aiemminkin. Joitakin yksityiskohtia lukuun ottamatta uutta sanottavaa tai uusia tulkintoja ei Nesemannilla aiheeseen ole esittää. Aleksanteri I:n 15.3./27.3. antamaa vahvistusta Suomen privilegioille ja oikeuksille analysoidaan perusteellisesti ja todetaan, että Porvoon maapäivillä ei Suomen autonomian voida sanoa syntyneen. Tämän Osmo Jussila on todennut jo tutkimuksissaan aiemminkin. Luvussa käsitellään venäläisten kuten Mihail Speranskin käsityksiä Porvoon maapäivien ja siellä annettujen vakuutusten merkityksestä, sekä mm. analysoidaan Aleksanteri I:n lausumaa, että Suomi on ”nostet-

tu kansakunnaksi kansakuntien joukkoon”. Suomalaisen tutkimuksen kannalta Nese­mannin analyysissä ei ole mitään uutta: mielestäni nyky­ tutkimus on jo omaksunut sen käsityksen, että ”kansakunnaksi kansakuntien joukkoon” nostaminen tarkoitti Suomen liittämistä Venäjän ”kansakuntien” joukkoon (esim. Osmo Jussila *Suomen poliittinen historia 1809–1995* s. 15 sekä *Maakunnasta valtioksi*). Tämän luvun lopussa ja erityisesti seuraavassa pääluvussa analysoidaan suomalaisten ja venäläisten perustuslakikäsityksiä. Jussilan väitöskirja vuodelta 1969 käsittelee nimenomaisesti juuri tätä problematiikkaa (*Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863*), eikä Nese­mannin tutkimus yleisellä tasolla käsittääkseni tuo uutta tähänkään asiaan. Koska hänen tutkimuksensa aikaperspektiivi on lyhyempi kuin Jussilan väitöskirjan kattama ajanjakso, se on yksityiskohtaisempi esim. analyysissään Mihail Speranskin käsityksistä Suomen perustuslaeista. Sama koskee Nese­mannin analyysiä kenraalikuvernöörien Fabian Steinheil ja A. A. Zakrevski käsityksistä Suomen laeista ja asemasta Venäjän keisarikunnassa. Sen, että Zakrevskin toimet 1825/1826 itse asiassa vahvistivat ja systematisoivat Suomen itsehallintoa ja ettei häntä voi pitää pelkästään ”venäläistäjänä” ja ”Suomi-syöjänä”, on allekirjoittanut todennut jo väitöskirjassaan (1994) ja aihetta on myös Jussila käsitellyt mm. *Suomen keskuhallinnon historia 1809–1996* -teoksessa.

Seuraava pääluku käsittelee

suomalaisten ja venäläisten perustuslakikäsityksiä ja perustuslakiajattelun kehitystä tutkittavana aikakautena. Kun Suomi vuoteen 1809 asti oli osa Ruotsia, on luonnollista, että lakiajattelu oli samanlaista koko valtakunnassa. Suomen hallinnon johtoon tulivat henkilöt, joille vakiintui käsitys siitä, että Suomessa voimassa olevat perustuslait olivat 1772 Hallitusmuoto ja Yhdistys- ja vakuuskirja 1789, ja tätä ajattelua he yrittivät koko vuosisadan ajan saada hyväksytyksi venäläisten keskuudessa. Suomen hallintoa johtivat ensin ”vanhakustavilaiset”, joista merkittävimpinä voidaan pitää C. E. Mannerheimia ja G. M. Armfeltia, ja sitten ”nuorkustavilaiset”, joista pitkäaikainen (ministeri-) valtiosihteeri R. H. Rehbinder kuoli 1840, senaatin pitkäaikainen prokuraattori C. J. Walleen 1854, senaatin talousosaston varapuheenjohtaja L. G. von Haartman 1859 – hänellä oli keisarin mielestä 1850 ”keppihevosenaan valtiosääntönsä” – ja G. M. Armfeltin poika ministerivaltiosihteeri Alexander Armfelt vasta 1876. ”Kustavilaisten” vaikutteiden ja ajattelun merkitys ulottui siis vuosisadan loppupuolelle saakka. Nese­mann analysoi paitsi Mannerheimin, G. M. Armfeltin ja muiden Suomen autonomian ajan alkupuolen johtohenkilöiden perustuslakiajattelua myös vuonna 1819 tehtyä yritystä saada valtiopäivät kutsuttua koolle sekä siihen liittyviä suunnitelmia saada keisari vahvistamaan Suomelle yksi yhtenäinen valtiosääntö. Yritys ei onnistunut, mutta siitä huolimatta valmistelutyö ei ollut turhaa, sillä valmistelun ku-

luessa oli vahvistunut käsitys siitä, miten Suomen asema Venäjän keisarikunnassa olisi määriteltävä ja mitkä hallitsijan oikeudet Suomessa olivat.

Kolmannessa pääluvussa (IV) selvitetään tarkasti Suomen asiain komitean perustamisvaiheet samoin kuin sen lakkauttaminen, valtasuhteiden vaihtelut senaatin, kenraalikuvernöörin ja Suomen asiain komitean välillä 1811–26 sekä vuosien 1825/1826 konflikti senaatin ja kenraalikuvernööri Zakrevskin välillä. Valittu rakenne aiheuttaa toistoa useassa kohtaa tutkimusta. Esimerkiksi vuosien 1825/1826 konfliktia, tutkimuksessa käsitellään kolmessa eri yhteydessä.

Viimeiset alaluvut keskittyvät Vanhan Suomen olojen selvittelyyn 1700-luvulla, alueen liittämiseen Suomeen sekä lahjoitusmaakysymyksen ratkaisuun 1826. Uudenkaupungin rauhan 1721 ja Turun rauhan 1743 sopimusten perusteella Kymijoen itäpuoliset alueet joutuivat Venäjän haltuun, ja sai 1744 nimen Viipurin kuvernementti. Ajan tavan mukaan alueella luvattiin säilyttää entiset lait ja privilegit. Katariina II:n aikana 1700-luvun loppupuolella oli selvää, että alueen hallintoa oltiin tiiviimmin liittämässä Venäjän hallinnon yhteyteen. Kun Vanha Suomi 1811 joulukuussa tehdyllä päätöksellä päätettiin liittää ”Uuden Suomen” yhteyteen, eivät kaikki suomalaiset olleet siitä ilahuneita: olot Vanhassa Suomessa olivat vajaan sadan vuoden kuluessa muuttuneet niin paljon, että alue tuntui vieraalta ja toiseltaiselta omiin oloihin verrattuna. Aleksanteri I:n suosikiksi

päässyt G. M. Armfelt ja Mihail Speranski kuitenkin olivat sitä mieltä, että Vanha Suomi tulisi liittää tehokkaammin ja paremmin hallittuun ”Uuteen Suomeen”, ja saivat Aleksanteri I:n suostumuksen asialle. G. M. Armfeltin käsitystä Viipurin läänin oloista valaisee hyvin lause hänen kirjeestään vaimolleen marraskuussa 1811: ”Jag ha rätit middag på hovet, arbetat med kejsarn i afton och äntel. fått deciderat om gamla och nya Finlands förening, som är ett verkel. stor opus och för mänskligheten ej en liten vinst, *ty de olyckel. varelserne i gamla Finland kunna därigenom hoppas att återfå en existence civile och kunna komma ut ur sin förfäing*” (kurs. KK).

Mielenkiintoista on, että G. M. Armfelt vuoden 1811 Vanhan Suomen liittämistä Uuteen Suomeen koskevassa muistiossaan suositteli hovioikeuden samoin kuin piispanistuimen perustamista Viipuriin: Viipurin hovioikeus perustettiin 1839 alueellisten oikeusriitojen ratkaisua varten.

Loppujen lopuksi Viipurin läänin liittäminen muun Suomen yhteyteen koitui maalle hyödyksi: alueelta kotoisin olevat sekä venäjää että ruotsia puhuvat virkamiehet saattoivat siirtyä suuriruhtinaskunnan uusiin virkoihin sekä venäjänkielentaitoisina voivat palvella niin kenraalikuvernöörinkansliassa (mm. kenraalikuvernööri F. Steinheil täytti kansliansa Viipurin kuvernementtihallinnon entisillä virkamiehillä) kuin valtiosihteerinvirastossakin. Kuten Marko Sjöblom on todennut (Suomen kenraalikuvernementin kans-

lia. Kenraalikuvernöörinkanslian virkamiehistö 1808–1898, teoksessa *Virkaa virassa viratta*, Helsinki 1993), vuosien 1812–40 kenraalikuvernöörinkansliaa voi nimittää viipurilaiseksi kansliaksi sen virkamiesten syntyperän, aikaisemman virkauran ja Venäjän oppilaitoksissa saadun koulutuksen perusteella. Tämän ajanjakson jälkeen suurempi osa kenraalikuvernöörinkanslia virkamiehistä tuli ”Uuden Suomen” alueelta, mutta viipurilaisten osuus oli yhä suuri. Käsitys kenraalikuvernöörinkanslian venäläisyydestä on siis ollut vain myytti.

Frank Neseemannin tutkimus Suomen suuriruhtinaskunnan ajan kahdesta ensimmäisestä vuosikymmenestä on erityisen tervetullut saksankielistä tutkijakuntaa ajatellen. Uutta tutkimuksessa on sen periodisointi ja keskittyminen vuosiin 1808–1826 toisin kuin esimerkiksi Päiviö Tommila, joka on ajoittanut Suomen autonomian synnyn vuosien 1809–19 välille. Tutkimus ei tuo esille uusia perustavanlaatuisia näkökohtia tai tulkintoja, mutta sellaisenaankin se syventää tietämystämme näistä kahdesta Suomen historian kannalta merkittävästä vuosikymmenestä.

Pieni loppuhuomaus: Neseemann tuntuu olevan erityisen ihastunut Osmo Jussilan väitöskirjan mottona olevaan Alexander Armfeltin lausahdukseen: ”Suomen konstitutio on kuin aviossa olevan miehen avioliiton ulkopuolinen suhde, kaikki tietävät siitä, kaikki sietävät sitä: mitä vähemmän siitä puhutaan, sitä onnellisempina kaikki osapuo-

let elävät keskenään”, sillä lause esiintyy kahdessa eri kohdassa (s. 234 sekä s. 371).

Kristiina Kalleinen